

Тема 1. ЩО ТАКЕ ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ?

Політична філософія – це філософія, яка пізнає буття та діяльність людини як політичної істоти – *bios politikos*, як окреслив Аристотель. Бути пов’язаним із полісом, згідно з давньогрецьким філософом, є найбільш природним для людини.

Політична філософія аналізує політичну реальність, але це не тільки теорія, оскільки результати її міркувань можуть придатися на практиці. Слід пам’ятати про те, що філософія ніколи не є відстороненою від життя.

Політична філософія займається осмисленням політичного світу. Тож сучасну політичну філософію можна охарактеризувати як феноменологію політичного світу. Філософське розуміння політичного світу представив німецький філософ Клаус Гельд. Він переконує, що поняття політичного світу постає джерелом сенсовності для інших понять, як, наприклад, “політична подія” чи “політична інституція”. Загалом же, К. Гельд твердить: “...Єдність “політичного” полягає у тому, що все, що окреслюємо цим поняттям, різним способом належить кожного разу до політичного світу, ми знайшли у такий спосіб відповідь на питання про річ або предмет політичної філософії: окресленням цієї речі є поняття “політичного світу”¹. Найчастіше стверджується, що політичний світ не існував завжди. Він народжується разом із давньогрецьким полісом, що власне й зумовлює народження політичної філософії. З цього можемо вивести одне з принципових питань, якими займається політична філософія, а саме питання про генеалогію політичного суспільства: чи політичне суспільство постає вимушено через необхідність, зумовлену становищем людини у світі, чи воно є наслідком прагнення осягнути певні цілі, чи є благом саме по собі? Інше питання, яке тут може бути виокремлене – це питання про сенс політичного світу, а відтак, про сенс тих чи інших політичних інституцій або політичних дій.

Політична філософія постає як нормативна політична теорія. Цим самим вона протиставляється емпірико-аналітичним полі-

---

¹ Held K. *Fenomenologia świata politycznego*. – Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2003. – S. 12.

тичним теоріям, що витворилися в рамках позитивізму. Політична філософія у вигляді нормативної теорії постає практично від самого початку свого існування, оскільки в рамках античної філософії утверджується думка про нерозривний зв'язок між політикою та етикою, а політична теорія розумілася як вчення про добропорядне і справедливе життя. Німецький дослідник Клаус Бейме в праці "Політичні теорії сучасності" виокремлює декілька загальних рис нормативних теорій політики, а саме: 1) усі нормативні політичні теорії під тиском ціннісного релятивізму чи краху демократичних цінностей, утвердження тоталітарних режимів стверджують необхідність повернення до класичної теорії політики, наприклад, політичної філософії Аристотеля; 2) в основу більшості нормативних теорій політики свідомо покладено онтологію; 3) нормативні теорії мало сприяють емпіричному дослідженню, більше того, вони часто протистоять позитивістським спробам піднести політичну теорію до наукового рівня через привнесення в дослідження політичних феноменів критерії науковості, що характерні природничим наукам; 4) метою нормативних теорій є дія, а не пізнання як таке (у такий спосіб політична філософія як нормативна теорія протистоїть принципівому розриву між буттям і належним); 5) нормативні теорії характеризуються нормативно-статичним ставленням до мови; 6) нормативні політичні теорії тісно пов'язані з історією ідей, а тому орієнтовані на дослідження історії політичної філософії.

У рамках політичної філософії звертається увага на універсальні, засадничі принципи політики, які слід віднаходити за емпіричною різноманітністю, за політичними феноменами, що проявляються в різних політичних системах, різних соціокультурних умовах. Філософія налаштована, аби за різноманітністю шукати те, що характеризує усі політичні світи. Філософи не обмежують своїх міркувань про владу чи політичний устрій епохою, культурою, країною, соціальним контекстом чи географічним положенням. Тож, політична філософія тяжіє до універсалізму в осмисленні політичних феноменів. Вона звертає увагу на певні незмінні аспекти політичного світу. Серед них можемо згадати такі: 1) тісний зв'язок людської природи з політичним світом; 2) наявність нерівності між людьми; 3) неіснування політичного суспільства без певної форми влади; 4) необхідність забезпечення легітимності політичних інституцій; 5) присутність насилля в політичному світі.

Загалом, політична філософія орієнтована на розуміння політичних процесів, тобто осмислення, що пов'язане із проясненням суті політичних феноменів і процесів. Політичний філософ займає позицію в-світі-і-водночас-поза-світом. Маємо ситуацію одночасної трансценденції та іманенції.

Будучи орієнтованою на розуміння, політична філософія сприяє порозумінню (філософія починається із діалогу, визнання іншого). Політична філософія – це пошук і роздуми над можливостями раціонального політичного рішення. Крім того, політична філософія вчить як слід мислити і як аргументувати так, аби твої ідеї були зрозумілими Іншим і були для них прийнятними.

Політична філософія розмірковує над такими категоріями, як “загальне благо”, “загальний інтерес”. Вона звертається до суті цих категорій, але не дає відповіді про те, що становить зміст “загального чи публічного інтересу” (зміст, що вкладається в ці поняття може бути різним – наприклад, будівництво добрих доріг чи реформа судів).

Політична філософія дає не готові, а можливі шляхи реалізації політики. Готові рецепти дає ідеологія. Філософія ж є поліфонічною та нескінченною за своєю суттю. Тому тоталітаризм принципово не сприймає філософії.

Важливим аспектом політичної філософії є те, що будь-яка рефлексія, яка постає тут, є презентацією явною або ж неявною певної концепції політичного. Проблема розуміння суті політичного є надзвичайно складною. Відомий сучасний політичний філософ Джовані Сарторі твердить, що політичне – це надзвичайно важке для чіткого визначення поняття, але разом з тим надзвичайно інтригуюче. Здається, ми нездаті дати йому визначення і разом з тим обвинувачуємо одне одного в надто широкому чи надто вузькому розумінні політичного, а навіть в його “політизації”. Загалом, твердить Дж. Сарторі, ми розрізняємо політику, економіку та етику, але рідко можемо сказати, на якому *fundamentum divisionis*, на якій основі або згідно з яким критерієм здійснюємо таке розрізнення.

Найбільш значиму сучасну концепцію політичного знаходимо у відомій праці Карла Шміта “Поняття політичного”. Політичне тут розуміється як вміння розрізняти друга і ворога, тобто вміння класифікувати суб'єктів за схемою “ми – вони”. Згідно з німецьким мислителем, поняття держави передбачає поняття політичного. При цьому рідко зустрічається чітке розуміння суті політичного:

“Значною мірою, – пише К. Шміт, – це слово [“політичне” – Д. Ш.] вживається лише негативним чином, на протипагу іншим поняттям в таких антитезах, як “політика і господарство”, “політика і мораль”, “політика і право”, а в праві це знову ж таки антитеза “політика і громадянське право” і т.д. Держава тоді виявляється чимось політичним, а політичне чимось державним, і це коло у визначеннях є явно незадовільним”².

На думку К. Шміта, визначити, чим власне є політичне, можна, якщо виявити специфічні політичні категорії. Політичне має свої власні критерії, які починають своєрідно діяти на протипагу іншим самотійним предметним ділянкам людського мислення та дії. Зокрема, політичне повинне бути виокремлене поряд із моральним, естетичним, економічним та відокремлене від них. Кожна з цих згаданих сфер базується на власних розрізненнях: моральне базується на розрізненні добра і зла, естетичне – розрізненні красивого і потворного, економічне – на розрізненні рентабельного і нерентабельного. Постає питання: яке саме розрізнення лежить в основі політичного? Німецький філософ вбачає специфічно політичне розрізнення, до якого можна звести політичні дії та мотиви, у дистинкції “друг-ворог”. Буттєва предметність і самотійність політичного проявляється у можливості відділити протилежність “друг – ворог” від інших розрізень і представити її як дещо самотійне.

К. Шміт наголошує на тому, що поняття “друг” і “ворог” слід розуміти в їх конкретному екзистенційному сенсі, а не як метафори чи символи. Тож вони постають як протилежності не нормативні, але “суто духовні”. При цьому також слід додати, що в розумінні К. Шміта, політична протилежність – це протилежність найбільш інтенсивна, найбільш скрайня. Будь-яка конкретна протилежність є політичною протилежністю, якщо вона наближається до дистинкції “друг – ворог”.

Розуміння суті політики знаходимо також у відомій доповіді Макса Вебера “Політика як покликання і професія”, яка містить міркування про те, хто може займатися політикою.

На початку своєї доповіді М. Вебер ставить питання про те, що ми розуміємо під політикою? І зауважує, що це поняття має надзвичайно широкий смисл і охоплює будь-яку діяльність, що стосується управління. Але через декілька абзаців дещо звужує поняття

---

² Шмитт К. Понятие политического [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politizdat.ru/fragment/43>

політики, стверджуючи, що “політика” означає прагнення участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади між державами чи всередині певної держави між різними групами.

Основну ж увагу М. Вебер звертає на питання про те, яким чином можна займатися політикою, тобто впливати на розподіл влади між політичними утвореннями та всередині них. Твердить, що можна бути політиком “за випадком”, або ж займатися політикою як побічною чи основною професією. Політиками “за випадком” ми усі буваємо, коли беремо участь в голосуванні або оплесками підтримуємо певного політичного лідера. Можуть бути також політики “за сумісництвом”, – це, наприклад, ті довірені особи партійно-політичних союзів, які займаються цією діяльністю з необхідності і не сприймають політику як першопочаткову справу усього життя. Крім цього, М. Вебер звертає увагу на те, що існує два способи зробити з політики свою професію, а саме: або жити “для” політики, або ж жити “за рахунок” політики. Ці дві позиції є протилежними одна до одної, а також вони виступають радше як ідеальні типи, оскільки в дійсності вони змішуються – той, хто живе “для” політики, у певному внутрішньому сенсі творить “своє життя із цього”. М. Вебер зауважує той факт, що сучасна політика перетворюється на “підприємство”, що, у свою чергу, зумовлює поділ суспільних функціонерів на дві категорії: чиновники-спеціалісти та “політичні” чиновники.

Аналізуючи суть політики, німецький мислитель зауважує, що вона “робиться” головою, але справжня дія повинна бути породжена пристрастю. А тому “сила” політичної особистості полягає в тому, що проявляючи свою пристрасть у політичній діяльності, вона має звичку дистанціюватися і вступає в боротьбу із марнославством, яке є ворогом відданості справі і дистанції щодо самого себе. З цього випливає, що етос політики проявляється у “справі”.

При цьому, М. Вебер застерігає: той, хто хоче займатися політикою взагалі і зробити її своєю єдиною професією, повинен усвідомити певні етичні парадокси, що тут проявляються, і прийняти свою відповідальність за те, на кого він перетвориться під впливом цих парадоксів. Той, хто прагне займатися політикою, повинен пам’ятати, що він “зв’язується з диявольськими силами, які підстерігають його при кожній дії насилля”.

Підсумовуючи власне розуміння політики, М. Вебер образно стверджує, що політика – це потужне повільне буріння твердих

пластів, яке здійснюється одночасно з пристрасною і холодним окоміром. Той, хто на це здатен, повинен бути героєм. Загалом же, згідно з німецьким мислителем професійне покликання до політики має лише особа, яка впевнена, що вона не здригнеться, якщо, з її точки зору, світ виявиться надто безглуздим або підлим для того, що вона хоче цьому світові запропонувати.

У сучасній політичній філософії можемо зустріти декілька варіантів відповіді на питання про те, що таке політична філософія? Зокрема, свій варіант відповіді на це питання дає один із найбільш відомих політичних філософів сучасності Лео Штраус. Політична філософія, на його думку, тісно пов'язана із знанням про благо, в ролі якого постає добре життя або добра спільнота. Коли прагнення до блага стає чітко вираженою метою людей, тоді й народжується політична філософія.

Л. Штраус зауважує, що слово “філософія” позначає спосіб розгляду, який звертається до джерел і представляє цілісний погляд на ту чи іншу проблему. Слово “політичний” вказує одночасно на предмет і функцію. Зокрема, він зазначає, що політична філософія звертається до політичних справ таким способом, який повинен мати певне відношення до політичного життя; отже, предмет політичної філософії повинен збігатися з граничною метою політичної дії. Політична філософія займається осмисленням сенсу великих цілей людства, які “здатні возвеличити всіх людей над нищими Я”.

Займаючись проблемами політики, політична філософія постає як галузь філософії, що найбільш є близькою до політичного життя, до життя людського, а тому нефілософської сфери.

Філософія як спосіб розгляду політичних проблем, за Л. Штраусом, є пошуком універсального знання. Люди прагнуть універсального, цілісного знання, однак мають найчастіше не знання, а думки. А тому філософія – це прагнення замінити думки на цілісне знання. Політична філософія постає свідомим, послідовним і невпинним зусиллям, направленим на заміну думок про політичні принципи знанням про них.

Також Л. Штраус звертає увагу на принципову сутність філософії: вона є не володінням істиною, а її пошуком. Філософ, знаючи, що він не володіє істиною (відомий сократівський принцип “я знаю, що я нічого не знаю”), прагне з усіх сил до знання.

Принциповим для політичної філософії є її подвійний характер: з одного боку, політична філософія прагне істинного знання про політичні явища, а з іншого – вона прагне з'ясувати, яким є правильний або добрий політичний порядок, тобто такий, в якому максимально реалізується ідея блага.

Наступним кроком Л. Штрауса є розрізнення політичної філософії і політичної думки, політичної теорії та політичної теології. Політична думка може не бути політичною філософією; вона реалізується в законах і кодексах, поемах та історіях. При цьому Л. Штраус зауважує, що політична думка така ж стара, як людство, а політична філософія постала в певний історичний період, а саме в рамках культури Стародавньої Греції. Політична теорія визначається як всебічні роздуми про політичну ситуацію, які ведуть до пропозиції загального політичного курсу. Відмінність між політичною теорією та політичною філософією очевидна, оскільки остання пропонує цілісне знання, а не більш-менш вдалі пропозиції. Нарешті, відмінність політичної філософії від політичної теології полягає в тому, що політична теологія – це політичні вчення, які засновані на божественному одкровенні, а політична філософія обмежується тим, що доступно людському розумові.

Значну увагу Л. Штраус звертає на проблему співвідношення політичної філософії та політичної науки. Передусім стверджує, що поняття “політична наука” є двозначним, оскільки, з одного боку, позначає такі дослідження політичних явищ і процесів, які беруть за зразок науковості природничі науки, а з іншого боку, терміном “політична наука” позначається діяльність, яку здійснюють вчені-політологи. Л. Штраус переконаний, що “наукове” політичне знання є несумісним з політичною філософією. Політична наука збирає і опрацьовує знання про політичні предмети, а політична філософія прагне пізнати природу політичних речей (можемо додати, що політична філософія прагне осмислити “причини і начала” політичних явищ, якщо дещо перефразувати Аристотелівське розуміння філософії). У цьому контексті термін “наукове” в окресленні “наукового” політичного знання береться Л. Штраусом в лапки, оскільки він розуміється як прагнення надати дослідженням політики наукоподібності через привнесення в політичну науку критеріїв науковості, які були витворені природознавством. Саме така сучасна політична “наука” є несумісною з політичною філософією.

Для Л. Штрауса загалом характерне діагностування певної кризи сучасної політичної філософії. Проявами її є те, що сучасні філософи не мають згоди щодо предмета, методів та функцій політичної філософії. Мислитель зазначає, що початково політична філософія була тотожна політичній науці і була всеохопним вивченням людських справ. Сьогодні ж ми виявляємо її “розрізаною” на шматки, які ведуть себе подібно до шматків розрізаного черв’яка. В першу чергу, звинувачується позитивізм, який розмежовує факти і цінності, а відтак, стверджує, що, досліджуючи політичні явища, слід звертати увагу на факти і уникати оцінок. На думку ж Л. Штрауса, політична наука не може бути позбавлена цінностей.

Питанням про те, чи нині існує ще політична теорія, задається Ісайя Берлін. Політична теорія ототожнюється мислителем із політичною філософією. І. Берлін зауважує, що в ХХ ст. можна зустріти твердження про смерть політичної теорії та політичної філософії, оскільки існує переконання, що це століття не представило жодного впливового твору в сфері загальних ідей.

І. Берлін твердить, що “смерть” тієї чи іншої дисципліни можна констатувати у двох випадках: 1) якщо її передумови (емпіричні, метафізичні або логічні) стають непридатними, оскільки вони відмирають або відкидаються чи дискредитуються; 2) завдання, які початково виконувалися цією дисципліною, починають виконуватися іншими дисциплінами.

Аналізуючи питання про те, чи справді політична філософія втрачає свою актуальність і своє значення, І. Берлін визначає її суть. Найпершим є те, що політична теорія займається проблемами, які не входять у компетенцію ані емпіричних наук, ані формальних, а також передбачають розбіжні відповіді. Задаючись питанням про те, “у якому світі можлива політична філософія?”, І. Берлін дає відповідь: “Лише у світі, де цілі зіштовхуються одна з одною”. Якщо в певному суспільстві чітко визначена певна єдина мета, то в ньому відбуватимуться дискусії про засоби, які мають технічний, науковий характер, але не філософський. Такі дискусії, твердить І. Берлін, можуть бути вирішені шляхом дослідження та спостереження, або якими-небудь іншими методами, які використовуються для встановлення причин та взаємозв’язків; їх можна в крайньому разі звести до проблем позитивних наук. Таким чином, у подібному суспільстві з визначеною єдиною метою не постає проблеми політичних цілей та цінностей, а відтак і не-

має потреби у політичній філософії. І. Берлін чітко на цьому наголошує: суспільством, в якому можлива політична філософія в її традиційному розумінні, тобто як дослідження, яке займається не лише роз'ясненням понять, але й критичним розглядом засновків і припущень, а також шукає відповіді на питання про порядок пріоритетів і граничних цілей, може бути лише таке суспільство, в якому немає жодної визнаної усіма єдиної цілі. Отож, політична філософія може розвиватися лише в плюралістичному суспільстві. При чому плюралізм політичних питань зумовлює також і плюралізм цінностей.

З оцінками і цінностями тісно пов'язується політична філософія. Осмислення фізичної реальності, як стверджує І. Берлін, може бути нейтральним. Однак таким не може бути осмислення морального і соціального життя, оскільки категорії, які тут використовуються, насичені етичним, естетичним або політичним змістом.

Розмірковуючи над суттю політичної філософії, І. Берлін окреслює коло питань, якими задаються політичні мислителі. Він стверджує, що їх цікавить не стільки походження чи умови розвитку тієї чи іншої політичної або соціальної моделі, скільки проблема її надійності та істинності. А тому перед політичною філософією постають такі питання: чи певна політична модель не спотворює реальність? Чи не приховує вона від нас справжні розбіжності і подібності, породжуючи інші, фіктивні? Чи немає в ній замовчувань, насилля над фактами, вигадки, обману?

Загалом же, детальний розгляд суті політичної теорії та її значення для суспільства дозволяє І. Берліну висловлювати оптимістичні прогнози для політичної філософії. Він зазначає, що дивним парадоксом виглядає те, що політична теорія змушена вести таке примарне існування в той час, коли вперше в історії буквально все людство різко розійшлося в питаннях, які завжди були і є єдиним *raison d'être* (з фр. – смислом існування) цього виду досліджень. Неомарксизм, неотомізм, історицизм, екзистенціалізм, антиесенціалістський лібералізм і соціалізм, переведення вчень про природні права і природний закон на мову емпіричних термінів, відкриття, які зроблені завдяки вмілому застосуванню моделей, які запозичені з економіки і суміжних їй технічних наук, до соціальної поведінки, колізії, комбінації і практичні наслідки цих ідей, не свідчать про смерть великої традиції; якщо вони про щось свідчать, то це про нові і непередбачувані шляхи розвитку. Таким чином, можемо

додати, що велика кількість нових підходів у дослідженні політики не відкидає необхідності звертатися до філософії, а навпаки, актуалізує її.

Шукаючи відповідь на питання про те, для чого потрібно вивчати політичну філософію та яку роль вона відіграє для соціального та політичного світів, можемо звернутися до лекцій з історії політичної філософії відомого сучасного філософа Джона Ролза. Він визначає чотири головні ролі філософії політики, які та може відігравати як частина публічної культури суспільства. По-перше, твердить Дж. Ролз, філософія політики відіграє практичну роль, джерелом чого є ситуація політичного конфлікту. Тож у цій ситуації філософська рефлексія зосереджується на питаннях, які викликають суперечки та дискусії. А відтак, філософія політики прагне з'ясувати, чи в тому, що проявляється як конфлікт, немає основи для порозуміння, або ж принаймні, чи не можна зменшити різницю та напругу, що дало б можливість утримати соціальну співпрацю на основі взаємного пошанування між членами суспільства. Другу роль філософії політики Джон Ролз називає "орієнтуванням". Йдеться про те, що політична філософія дає розуміння того, що люди думають про соціальні та політичні інституції, про себе самих як членів певної політичної спільноти, наприклад, громадян певної держави, які мають політичні прагнення та цілі. На третю роль філософії політики вказав ще свого часу німецький філософ Г.-В.-Ф. Гегель. Філософія політики може згладжувати наш гнів на суспільство, а також допомагати долати фрустрацію, вказуючи на те, в чому соціальні та політичні інституції є раціональними. Хоча при цьому філософи повинні пам'ятати про небезпеку перетворення політичної філософії на захисника несправедливого політичного устрою, тобто фактично – на ідеологію. Нарешті, четверта роль філософії політики, згідно із Дж. Ролзом, – це дослідження меж політичних можливостей. Політична філософія здатна показати, як могло б виглядати справедливе демократичне суспільство при бажаних, але все-таки реальних умовах. Таким чином, філософія політики постає в цьому аспекті реалістично утопічною.

Загалом політична філософія дозволяє проявляти інтелектуальну сміливість та розсудливість в осмисленні феноменів політики. Політик, як правило, не вказує, що його бачення політичної ситуації має певні межі і не зізнається, що реалізація його політичних візій може призвести до певних негативних наслідків. Політик піклу-

ється, насамперед, про те, щоб його ідеї не були “погано” проінтерпретовані і використані іншими політиками, що займають альтернативні політичні позиції. Тож політики часто являють, так би мовити, “репрезентативний” сенс своїх висловлювань, приховуючи справжні сенси. Політичні філософи, натомість, можуть собі дозволити висловлювати те, що мають на думці. Вони не бояться дискусії та критики своїх концепцій, яка лише сприятиме виявленню справжнього сенсу. З цього власне й народжується розсудливість політичної філософії в оцінці феноменів політичного світу.

Література:

1. Байме К. Політичні теорії сучасності. – К.: СтилоС, 2008. – 396 с.
2. Берлин І. Существует ли еще политическая теория // Берлин І. Подлинная цель познания. Избр. эссе. Пер. с англ. – М.: Канон+, 2002. – С. 81-123.
3. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644-705.
4. Шмитт К. Понятие политического [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politizdat.ru/fragment/43>
5. Штраус Л. Что такое политическая философия // Штраус Л. Введение в политическую философию. – М.: Логос, Праксис, 2000. – С. 9-50.
6. Held К. Fenomenologia świata politycznego. – Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2003. – 171 s.
7. Rawls J. Wykłady z filozofii polityki. – Warszawa, WAiP, 2010 – 608 s.

Питання для самоконтролю та перевірки знань:

1. Як співвідносяться між собою політична філософія та політична теорія?
2. Як розуміє поняття політичного К. Шміт?
3. Проаналізуйте розуміння політики, представлене М. Вебером.
4. Які функції виконує політична філософія?
5. Окресліть загальні аспекти сучасного стану політичної філософії.